

ULUSLARARASI SÜREKLİ ADALET DİVANI'NDA TÜRKİYE-YUNANİSTAN MÜBADELE DAVALARI

Nejat DOĞAN¹

Özet

Birinci Dünya Savaşı'nı takiben Türkiye ve Yunanistan, bazı politik sorunları nüfus değişimi yoluyla çözüme kavuşturmak istemiştir. Bu amaçla Lozan Barış Antlaşması'nın 6. Konvansiyonu olacak "Türk ve Yunan Ahalinin Değişimine İlişkin Sözleşme"yi Ocak 1923'te imzalamışlardır. Ancak hem bu sözleşmenin yorumlanması hem de uygulanması sürecindeki sorunlar Türk-Yunan ilişkilerinde gerginliğe yol açmıştır. Milletler Cemiyeti Konseyi bu farklılıkları gidermek için 1920'li yıllarda Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'ndan iki kez danışma görüşü istemiştir. Her ne kadar Divan'ın 1926'daki davada verdiği danışma görüşü 1925'teki davada verdiği görüşe nazaran Türk tezlerini destekliyor olsa da, önemli olan uluslararası hukuk ve USAD'ye başvuru yoluyla Türkiye ve Yunanistan'ın sorunlara barışçıl çözüm bulmalarıdır. Dolayısıyla uluslararası hukuk ve uluslararası mahkemeler, Türkiye ve Yunanistan arasında halen mevcut sorunların çözümünde de uygulanacak alternatif bir metot olarak görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Uluslararası Sürekli Adalet Divanı, Türkiye, Yunanistan, Uluslararası Hukuk.

Turkey-Greece Population Exchange Cases in the Permanent Court of International Justice

Abstract

Turkey and Greece, following the end of World War I, decided to solve some political problems through population exchange. Toward this end, they signed the "Convention Concerning the Exchange of Greek and Turkish Populations" in January 1923 that would become the 6th Convention of the Lausanne Treaty. However, difficulties faced in the interpretation of the Convention as well as in its implementation, strained Turkish-Greek relations. Toward finding a solution to the problem the Council of the League of Nations resorted to the Permanent Court of International Justice twice in the 1920s for an advisory opinion. Although the advisory opinion delivered in 1926 by the Court was relatively favorable to Turkey than that of 1925, what is important for our purposes is that Turkey and Greece found peaceful solutions to the problems before them through using the channels of international law. For this reason, international law and the courts may provide an alternative method to Turkey and Greece toward solving their current problems.

Keywords: Population Exchange, Permanent Court of International Justice, Turkey, Greece, International Law.

---

1 Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
e-mail: nejatdogan@anadolu.edu.tr

Giriş²

Uluslararası ilişkilerde devletler arasında ortaya çıkan sorunları çözmek için kullanılan çeşitli politik ve hukuki yöntemler vardır. Politik yöntemler arasında ikili ve çok taraflı müzakereler, iyi niyet girişimi, arabuluculuk, araştırma ve soruşturma komisyonları sayılabilir. En temel hukuki yöntemler ise tarafların aralarında bir sözleşme imzalayarak geçici (ad hoc) bir mahkeme (tahkim mahkemesi) kurması ile daimi nitelikte kurulmuş bir uluslararası hukuk divanına anlaşmazlıklarını sunmasıdır. Bu bölümde uluslararası sistemde oluşturulan divanlar aracılığıyla uyuşmazlıkların çözüm yöntemi ve daha spesifik olarak Türkiye-Yunanistan arasında Uluslararası Sürekli Adalet Divanı (USAD) önündeki mübadele davaları incelenecektir.

Bugüne kadar uluslararası sistemde evrensel nitelikte iki adet divan oluşturulmuştur. Bu divanlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan ve Milletler Cemiyeti'nin (Cemiyet-i Akvam) bir organı olan USAD ile İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve Birleşmiş Milletler'in (BM) bir organı olarak halen Hollanda'nın Lahey kentindeki ünlü Barış Sarayı'nda faaliyetlerini sürdüren Uluslararası Adalet Divanı'dır (UAD). USAD, 1922 yılında çalışmaya başlamış ve 1940'da çalışmalarını fiilen durdurmuşsa da hukuki olarak 1946'da lağvedilmiştir. UAD ise USAD'nin hukuki halefi olup, 1945 yılında BM Şartı ile kurulmuş ve çalışmalarına Nisan 1946'da başlamıştır (ICJ, 2004, s. 11-22). Bu divanlar daimi nitelikte kurulmuştur ve USAD'nin Statüsü, UAD Statüsü olarak aynı şekilde kabul edilmiş ve Statü BM Şartı'nın "ayrılmaz bir parçası" olarak tanınmıştır.

USAD'nin iki temel yetkisi bulunmaktaydı: (i) Devletler arasındaki "çekişmeli davalar"a (contentious cases) bakmak; (ii) Tavsiye görüşü (advisory opinion) vermek. Çekişmeli davalara ancak bir devlet taraf olabilir; yani herhangi bir organ veya kişi dava açmak veya karşı taraf sıfatıyla davada yer almak hakkına sahip değildir. Aşağıda inceleyeceğimiz davalar, Türkiye veya Yunanistan'ın başvurusu ile başlatılmış çekişmeli davalar değildir. USAD döneminde Milletler Cemiyeti Misakı'nın 14. Maddesi'ne istinaden, Cemiyet'in Genel Kurulu ile Konseyi tavsiye (danışma) görüşü isteme yetkisine sahipti. 14. Madde'ye göre: "Konsey, bir Uluslararası Sürekli Adalet Divanı tasarısı hazırlamakla ve bu tasarıyı

---

2 Bu çalışma, 8-9 Mayıs 2014'de düzenlenen Ege Üniversitesi Uluslararası Mübadele Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur ve Doğan, N. (2012) makalesinden faydalanmaktadır.

Cemiyet üyelerine sunmakla görevlendirilmiştir. Bu Divan, Tarafların kendisine sunacakları uluslararası nitelikte her türlü anlaşmazlıklara bakacaktır. Divan, Konseyin ya da Genel Kurulun kendisine göndereceği her türlü anlaşmazlık ya da sorun üzerinde danışma görüşleri de [istişarî mütalaalar] verecektir.” Nitekim Türkiye ve Yunanistan arasındaki mübadele sorunları hakkında USAD'den danışma görüşü isteyen organ, Milletler Cemiyeti Konseyi'dir.

Çekişmeli davalarda verilen kararlar ancak taraf devletleri ve ilgili davadaki konuyla bağlamaktadır. Diğer bir deyişle, ilke olarak Divan kararları içtihat oluşturmamakta ve bir davadaki taraf devletleri sadece o davayla bağlamaktadır. Ancak divanlar verdikleri kararların önceki verilen kararlarıyla çelişmemesine dikkat ettikleri için, kendiliğinden bu tür bir içtihat oluşmaya başladığı söylenebilir. Tavsiye görüşleri ise bağlayıcı değildir; sadece tavsiye görüşünü isteyen organın önündeki olayda daha sağlıklı karar almasına yardımcı olacak niteliktedir.

Uluslararası sistemde “zorunlu yargı” (compulsory jurisdiction) hiçbir zaman var olmamıştır. Yani, devletler arası uyuşmazlıkların divana sunulması zorunluluğu ve divanların davalara kendiliğinden bakma yetkisi bulunmamaktadır. Ancak devletlerin rızalarını verdikleri bir davada, divan davaya bakma yetkisine sahip olabilir. Bu hukuki teamül, devletler sisteminin temel aktörü olan devletlerin, kendi rızaları hilafına yargılanmamaları gerektiği ilkesinden ve bir devletin mahkemelerinin başka bir devleti, o devletin yaptığı kamu işlemleri nedeniyle yargılayamaması teorisinden kaynaklanmaktadır. Bu teori, “devlet işlemleri” teorisi (act of state doctrine) olarak anılmaktadır (Underhill v. Hernandez, 1897). Nitekim Yunanistan'ın Türkiye aleyhine UAD'de açtığı Ege Denizi Kıta Sahaneliği Davası'nda Divan, Türkiye'nin zorunlu yargı yetkisini tanımadığı için davayı reddetmek durumunda kalmıştır.

Uluslararası divanlarda, bir devletin dava açması veya aleyhine açılan davayı kabul etmesi, diğer bir deyişle divanların hukuki yetkisinin doğması, ancak dört yolla mümkün olabilmektedir: (i) Devletlerin yapacağı tek taraflı bir bildirimle divanın zorunlu yargı yetkisini tanıması; (ii) İkili veya çok taraflı yapılan antlaşmalarda, antlaşmanın uygulanması veya yorumlanması konusunda çıkabilecek uyuşmazlıkların divana sevk edileceğinin kabulü; (iii) Devletler arasında belirli bir uyuşmazlığı divana sunacakları konusunda yapılan özel bir antlaşmanın (tahkimname) varlığı; (iv) Davayı açan devletin, karşı devletin açık veya zımni rızası olduğunu iddia etmesi ve karşı devletin bu tür bir davaya itiraz etmeyerek

davaya katılması (forum prorogatum yöntemi) (ICJ, 2011, ss. 2-3 ve ss. 23-25).

Türkiye ancak 18 Temmuz 1932 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Dolayısıyla Türkiye, ilgili davalar döneminde ne USAD'nin zorunlu yargı yetkisini tanımaktaydı ne de Milletler Cemiyeti'nin bir üyesiydi. Mübadele konusundaki sorunların çözümü için Milletler Cemiyeti Konseyi devreye girmiş ve danışma görüşü istemiştir. Dolayısıyla aşağıdaki iki davada USAD'nin verdiği kararlar özü itibarıyla bağlayıcı nitelikte olmayan "tavsiye" kararlarıdır. Ancak gerek Milletler Cemiyeti Konseyi gerekse Türkiye ve Yunanistan bu tavsiyeler doğrultusunda hareket ederek sorunları çözmüşlerdir.

Aşağıda USAD döneminde Milletler Cemiyeti Konseyi'nin talebi üzerine Türkiye ve Yunanistan arasında Divan'ın verdiği iki adet danışma görüşünü inceleyeceğiz. Bu iki davada da, ilgili olayın gelişimi, tarafları, tarafların tezleri, Divan'ın yargılama yetkisinin kaynağı, nihai kararı ile kararın sonuçlarına değinilecektir.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Davası

Olayın Gelişimi

Gerek Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması ve sonrasında Osmanlı topraklarında yaşayan Rumlar nedeniyle diğer devletler tarafından Osmanlı'nın içişlerine karışılması, gerek Balkan Savaşları, gerekse Birinci Dünya Savaşı sırasında Yunanistan'ın tavırları ve Anadolu üzerindeki emelleri, Türk-Yunan ilişkilerinin kopmasına neden olmuştu. Dolayısıyla Türkiye'de yaşayan Rum Ortodokslar ile Yunanistan'da yaşayan Müslüman Türklerin mübadelesi (değişimi) daha Lozan görüşmeleri başlamadan önce gündeme gelmiş ve Milletler Cemiyeti mübadele konusunda müzakereler yapmak üzere Norveçli Dr. Friedtjof Nansen'i görevlendirmişti.

Nansen'in girişimleri sonucunda Türk ve Yunan heyetleri 30 Ocak 1923 tarihinde, "Türk ve Rum Ahalinin Değişimine İlişkin Sözleşme"yi imzalamıştır. Bu "mübadele sözleşmesi," Lozan Barış Antlaşması'nın 6. Konvansiyonu olarak Lozan belgelerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Sözleşme, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasını takiben 6 Ağustos 1924'te yürürlüğe girmiş ve 11. Maddesi gereğince mübadele işlerini düzenlemek ve yürütmek için bir Karma Komisyon kurulmuştur. İlgili maddeye göre, "Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden başlayarak bir

aylık süre içinde Yüksek Akit Taraflardan her biri için dört ve 1914-1918 savaşına girmemiş olan hükümetler vatandaşları arasından Milletler Cemiyeti Meclisi'nce seçilmiş üç üyeden kurulu ve Türkiye'de veya Yunanistan'da toplanacak karma bir komisyon oluşturacaktı" (Dışişleri Bakanlığı, 1984, ss. 81-82).

Böylece Komisyon'a, Türkiye ve Yunanistan tarafından dörder üye ile Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından tarafsız üç üye seçilecekti. T.C. Bakanlar Kurulu (İcra Vekilleri Heyeti) Komisyon'un Türk heyeti başkanlığına Dr. Tevfik Rüştü'yü (Aras) seçmiş, heyet üyeliklerine de Hamit, İhsan ve Senieddin Beyleri getirmiştir. Bakanlar Kurulu'nun bu seçimi, TBMM tarafından 26 Ağustos 1923'te onaylanmıştır (Karataş, 2004, s. 62). 17 Eylül 1923 tarihinde Milletler Cemiyeti tarafından seçilen tarafsız üç üyenin, Türk ve Yunan üyelerle biraraya gelmesiyle de Karma Komisyon çalışmalarına İstanbul'da başlamıştır.

İlk başlarda Komisyon uyumlu çalışıyor gibi görünmüşse de, nihayet Türk ve Yunan üyeler arasında Sözleşme'nin yorumlanması üzerinde anlaşmazlıklar çıkmıştır. Lozan öncesinde yaşananların bireysel, toplumsal ve siyasal hafızalarda canlı olması nedeniyle, Türkiye haklı olarak ulusal egemenlik konusunda hassas davranıyordu ve Sözleşmeyi mümkün olduğunca ulusal çıkarları çerçevesinde yorumlayıp uygulamak istiyordu. Yunan üyeler ise bir taraftan İstanbul'da ve Türkiye'de olabildiğince fazla Rum'un kalması için çaba gösterirken, diğer taraftan da Yunanistan'da yaşayan sadece Türkleri değil, Boşnak, Arnavut, Makedon azınlıktan Müslümanları da bu Sözleşme çerçevesinde değerlendirmek ve Türkiye'ye göç ettirmek istiyordu (Taşkın, 2006, s. 53). Sonuçta, Mübadele Sözleşmesi'nin iki tarafça farklı yorumlanması nedeniyle Karma Komisyon'un çalışmaları durmuştur.

Komisyon'da karşılaşılan temel sorun, Sözleşme'nin 2. Maddesi hakkında Türk ve Yunan üyeler arasındaki görüş farklarıydı. Sözleşme'nin 1. Maddesi, "Türkiye toprağında yaşayan Rum Ortodoks dinindeki Türkiye vatandaşları ile Yunan toprağında yaşayan Müslüman dininden Yunan vatandaşlarının zorunlu değişimini" öngörüyordu. Bu zorunlu değişime ise Sözleşme'nin 2. Maddesi şu ibareyle istisna getiriyordu:

"1. Maddede belirtilen değişim aşağıdaki ahaliyi kapsamayacaktır:

İstanbul Rum halkı;

Batı Trakya'nın Müslüman halkı.

İstanbul'un Rum halkından sayılacaklar, 1912 kanunu gereğince sınırları çizilmiş bulunan İstanbul Belediyesi bölgesinde 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş olan bütün Rumlardır. Batı Trakya'nın Müslüman halkı sayılacaklar, Bükreş Antlaşmasıyla 1913'te saptanan sınır çizgisinin doğusundaki bölgede yaşayan bütün Müslümanlardır” (Dışişleri Bakanlığı, 1984, s. 79).

İlgili Sözleşme'nin aslı Fransızca olması nedeniyle, Divan önünde geçerli olan metin de Fransızca orijinal metindir ve ilgili 2. Madde şu şekilde kaleme alınmıştır:

“Ne seront pas compris dans l'échange prévu à l'article premier:

a) les habitants grecs de Constantinople;

b) les habitants musulmans de la Thrace occidentale.

Seront considérés comme habitants grecs de Constantinople tous les Grecs déjà établis avant le 30 octobre 1918 dans les circonscriptions de la préfecture de la ville de Constantinople, telles qu'elles sont délimitées par la loi de 1912. Seront considérés comme habitants musulmans de la Thrace occidentale tous les Musulmans établis dans la région à l'est de la ligne-frontière établie en 1913 par le Traité de Bucarest.”

Dolayısıyla Türk ve Yunan üyeler arasında, kimlerin mübadeleye tabi tutulup kimlerin mübadele dışında kalacağını belirleyecek olan Sözleşme'nin 2. Maddesindeki Fransızca “établis” kelimesinin anlamı ve kapsamı üzerinde anlaşmazlık vardı. TBMM tarafından 1923'te kabul edilen metinde “établis” kelimesi “sakin bulunmuş” şeklinde Türkçeye çevrilmişti (Erim, 1944, s. 63). Bugünkü Türkçeye “yerleşmiş” olarak çevrilen Fransızca “établis” kelimesinin hukuki anlamını ve kapsamını, Türk delegasyonuna göre Türk kanunları doğrultusunda belirlemek gerekiyordu. 1923 Sözleşmesi'ne göre İstanbul'da kimlerin yerleşmiş olduğu konusundaki anlaşmazlıklarda ise, ancak Türk Mahkemeleri yetkili olabilirdi (Erim, 1944, s. 63). Yunan üyeler ise Sözleşme'de yerel makam ve kurumlara bu yönde bir atıf olmadığını, dolayısıyla bu konuda Sözleşme hükümleri ile Karma Komisyon'un kararlarının tek belirleyici olacağını savunuyordu.

Karma Komisyon'da "yerleşik olma" konusunda anlaşmazlıklar çözülemeyince, 22 Ekim 1924'te Yunan hükümeti Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvurmuştur. Bunun üzerine Konsey Karma Komisyon'un üyelerini 31 Ekim 1924'te toplantıya çağırarak, gerekirse görüş farklılıklarının USAD'ye iletilerek Divan'dan bu konularda danışma görüşü alınabileceği ihtimalinden bahsetmiştir. Karma Komisyon bu görüşmeden sonra da anlaşmazlıkları gideremeyince, Divan'dan danışma görüşü alınması amacıyla Konsey'e başvurulması yönünde 16 Kasım 1924'te karar almıştır. Sonuçta Konsey'in 13 Aralık 1924 tarihli toplantısında, Türkiye ve Yunanistan'ın da kabulüyle Divan'dan danışma görüşü alınması kararlaştırılmıştır (Hudson, 1926, s. 2).

Danışma görüşü isteyen kararında Milletler Cemiyeti Konseyi, USAD'den şu soruya cevap vermesini istemiştir: *"Yunan ve Türk nüfusunun mübadelesiyle ilgili olan 30 Ocak 1923 tarihli Lozan Sözleşmesi'nin 2. Maddesindeki "yerleşmiş" (établis) kelimesine hangi anlam ve kapsam yüklenmelidir?"* ve *"İstanbul'un Rum ahalisi" (habitants grecs) adı altında Lozan Sözleşmesi'nin 2. Maddesinde tanımlananların Sözleşme'nin şartlarına göre "yerleşmiş kişiler" (établies) kabul edilebilmeleri ve zorunlu mübadeleden muaf tutulabilmeleri için hangi şartları taşımaları gerekmektedir?"* (USAD, 1925, s.7).

Türkiye'nin ve Yunanistan'ın Tezleri

Konsey'in ilgili kararına istinaden Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri, 18 Aralık 1924'te danışma görüşü talebini USAD'ye bildirmiştir. Divan 12 Ocak 1925 tarihli olağanüstü oturumuyla davayı görüşmeye başlamıştır. Hem Türkiye hem de Yunanistan yazılı savunma (memorandum) sunmuşlar hem de açık oturumda sözlü savunma yapmışlardır. Savunmalarda Türk delegasyonu başkanlığını Tefrik Rüştü (Aras) Bey yapmıştır.

Divan öncelikle Yunan ve Türk tezlerini özetlemiştir. *Yunanistan'a göre; "yerleşmiş (établis) kelimesi, şehirde yaşamak niyetiyle 30 Ekim 1918 öncesinde ikametgâhını (résidence) hâlihazırda kurmuş olan İstanbul'un ahalisini ifade etmektedir. Mübadeleden muaf tutulabilmesi için de, kişinin İstanbul'a, Türkiye'nin herhangi bir bölgesinden veya yabancı bir ülkeden, 30 Ekim 1918 öncesinde ulaşmış olması şarttır. Aynı zamanda kişinin o tarihten önce İstanbul'u işlerinin (çıkarlarının) veya mesleğinin merkezi yapmak niyeti de olması gerekir ki, bu niyet ya resmi bir formalitenin tamamlanmasıyla veya sürekli bir mesleği icra etmek ve ticaret yapmak gibi belirli bir vakianın bulunmasıyla da ortaya konulabilir. Bu konuda*

sözlü ve yazılı kanıtlar ile diğer delilleri değerlendirmek, sadece Karma Komisyon'un yetkisindedir."

Tevfik Rüştü Bey ise, "yerleşmiş" olma teriminin kapsamını belirlemede Türk kanunlarının uygulanması gerektiğini düşündüğünden, savunmasını daha çok egemenlik hakkı üzerine kurmuştur. Tevfik Rüştü yazılı savunmasında şöyle demiştir: *"Türkiye'de kişilerin yerleşmiş olmasıyla ilgili bir kanun vardır. Bu kanun, azınlık çoğunluk ayrımı yapmadan herkese uygulanır. Açıktır ki, nüfusun bir bölümüne bu kanunu uygulamamak, bu vatandaşlara ayrıcalık tanımak anlamına gelecek ve bu durum diğer azınlıklar ile çoğunluğun haklarına hanel getirecektir. Varolan ilgili kanunun, Sözleşme şartlarına istinaden değiştirilmesi veya uygulanmaması gerektiği ispat edilmeden, ilgili kanuna müdahale etmek Türkiye ve Türk ulusunun egemenlik haklarını çiğnemek anlamına gelecektir"* (USAD, 1925, ss. 15-16).

Divan'ın Konuyu Değerlendirmesi ve Kararı

Divan, bir uluslararası antlaşmanın yorumlanması için başvurulmuş olması nedeniyle, önüne gelen konunun uluslararası hukuku ilgilendiren bir soru olduğunu öncelikle belirtmiş ve konunun siyasi bir soruyu ilgilendirmediğini ima etmiştir. USAD Statüsü'ne göre de, bir antlaşmanın yorumlanması Divan'ın uğraşacağı uluslararası hukuk konularından biriydi. Divan, Konsey'in kendine yönelttiği sorunun, birbiriyle "yakından ilgili" ancak iki farklı soru barındırdığını bildirmiş ve öncelikle "yerleşmiş olma" (établis) kavramını ele almıştır (USAD, 1925, s. 17).

Divan "établis" kavramının genel veya soyut anlam ve kapsamını değil, sadece Sözleşme'nin 2. Maddesinde kullanıldığı şekliyle anlam ve kapsamını belirlemeye çalışacağını söylemiştir (Hudson, 1926, s. 3). Böylece Divan, kelimenin Fransızca mastar hali "étaqlır" fiilinden hareketle, bunun iki temel öğeyi kapsadığını söylemiştir: bir yerde oturmak/ikamet etmek (résidence) ve süreklilik/istikrar (stabilité). Burada Divan, yerleşmiş olma durumunun hukuki mi, yoksa fiili yaşamla mı ilgili olacağını yorumla bağılı olduğunu kabul etmesine rağmen, Sözleşme'nin 2. Maddesinde ne açık ne de zımni bir şekilde herhangi bir ulusal düzenlemeye (kanuna) atıf yapılmadığını vurgulamıştır. Dolayısıyla ilgili Sözleşme'nin herhangi bir hukuka atıf yapmadan, kişilerin içinde bulunduğu fiili durumu tanımlamaya çalışmış olabileceğini ve 2. Maddedeki "établis" kelimesiyle tam da bunu yaptığını bildirmiştir (USAD, 1925, s. 19). Yani, Sözleşme ne Türk ne de Yunan iç hukukuna "yerleşmiş olma" konusunda yetki

tanıyordu; herhangi bir hukuki tanımın yokluğunda, kimlerin yerleşmiş sayılabileceği o kişilerin fiili durumuna karar verilerek yapılmalıydı.

Divan mefhumu muhaliften de hareket ederek, eğer Sözleşme'nin "yerleşmiş olma" durumunu belirlemek için Türk ve Yunan kanunlarının uygulanmasını kabul etseydi, öncelikle birçok belirsizlik ve zorluk meydana geleceğini ve bu durumun nüfusun biran önce mübadelesinin gerçekleştirilmesi yönündeki Sözleşme'nin amacıyla açıkça çelişeceğini belirtmiştir. Ayrıca, Divan'a göre, Türk ve Yunan kanunlarının uygulanmasını Sözleşme'de kabul etmek, şartların her iki ülkede aynı ve karşılıklı olarak uygulanması amacıyla da ters düşecekti ve bir tarafın uygulaması diğer tarafın uygulamasıyla çelişeceği için bireylerin farklı muameleye tabi tutulması sonucunu doğuracaktı. Böylece Divan, Rumların yerleşmiş sayılmasında Türk kanunlarından hareket edilmesi gerektiği yolundaki tezi kabul etmemiştir (Hudson, 1925, s. 368).

Dolayısıyla Divan, Konsey'in yönelttiği sorunun ilk bölümüyle ilgili olarak, Sözleşme'deki ilgili kavramın hangi anlamı içerdiği ve "yerleşmiş kişi"nin niteliklerinin ne olacağına karar verirken Karma Komisyon'un kelimelerin Divan'ın açıkladığı şekilde "doğal anlamına" (le sens naturel) bakması gerektiğini söylemiş ve İstanbul ahalisinden bir Rum'un Sözleşme'nin 2. Maddesine göre 'yerleşmiş' sayılıp sayılmayacağına karar vermek için, sadece Karma Komisyon'un gerekli araştırmayı yaparak karar vermeye yetkili olduğu sonucuna ulaşmıştır (USAD, 1925, ss. 20, 22).

Tevfik Rüştü Bey'in sözlü savunmada ortaya koyduğu düşüncelere yanıt olarak Divan, eğer bir sözleşmede bir kavram hukuki sonuçlar doğuracak şekilde kullanılmışsa, ilgili kavramın anlamını tayin için sözleşmenin tarafı olan devletlerin ulusal hukukuna bakmaya artık gerek bulunmadığını söylemiştir. Türk delegasyonunun savunmasındaki egemenlik noktasına da değinen Divan, konunun aleyhte sonuçlanmasının Türkiye'nin ulusal egemenliğine etkileri olacağı yönündeki endişelere katılmadığını söylemiştir. Divan'a göre bunun nedeni, Wimbledon davası kararında da yer aldığı üzere, uluslararası antlaşmalar yapmak bizzat devlet egemenliğinin bir göstergesidir. Kaldı ki, mübadele konusunda Yunan ve Türk hükümetleri politik eşitlik içinde aynı ve karşılıklı sorumlulukları yükledikleri bir sözleşme imzalamışlardır ve bu nitelikteki akitlerin tarafların egemenliğini olumsuz etkileyeceğini kabul etmek mümkün değildir.

Daha sonra Divan, kendisine danışma görüşü için Konsey tarafından

yöneltilen sorunun ikinci bölümüne geçmiştir. Bu aşamada Divan, établiir fiilinde belirlediği “ikamet ve süreklilik” temel öğeleri üzerinden hareketle, Sözleşme’deki yerleşmiş olma (établis) kavramının bir şahsın ikametinin belirli bir süreklilik niteliğine (un caractère durable) sahip olmasına ve bunun 30 Ekim 1918 öncesinde kurulmuş bulunması gerektiğine işaret ettiğini söylemiştir. Örneğin sadece İstanbul’a ziyaret için gelenler, İstanbul’a yerleşmiş kişiler sayılamayacaklardır. Ancak bu ikametteki sürekliliğin (stabilité) derecesini tam olarak belirlemenin mümkün olmadığını söyleyen Divan, Karma Komisyon’a bağlı Hukuk Alt-Komisyonu’nun 1 Ekim 1924’te kabul ettiği karardaki şartları 30 Ekim 1918 öncesinde karşılayanların yerleşmiş kişiler olarak addedileceğini söyleyerek, Karma Komisyon’a ve taraflara izleyebilecekleri bir metot göstermiştir. Karma Komisyon’un çok geniş yetkilere zaten sahip olduğuna değinen Divan, her bir spesifik durumda, bu şartları kişilerin yerine getirip getirmediğine ve ilgili tespit yöntemine Komisyon’un karar verebileceğine hükmetmiştir (USAD, 1925, ss. 23, 25).

Böylece Divan’ın nihai kararı şöyle oluşmuştur:

1. 30 Ocak 1923 tarihli Lozan Sözleşmesi’nin 2. Maddesindeki ‘yerleşmiş’ (établis) kelimesinin amacı, İstanbul ve Batı Trakya’da yaşayan Rum ve Müslümanların mübadele kapsamında olup olmadığını tayin edecek şartları zaman ve mekân açısından göstermektir. Bu kelime, sözkonusu kişilerle ilgili olarak, sürekli nitelikteki ikametle (résidence ayant un caractère durable) kurulmuş olan fiili bir duruma işaret eder.

2. Lozan Sözleşmesi’nin 2. Maddesinde ‘İstanbul’un Rum ahalisi’ olarak belirtilenlerin Sözleşme şartlarına göre yerleşmiş kişiler (établies) kabul edilebilmeleri ve mübadeleden muaf tutulabilmeleri için, 1912 tarihli kanunla tanımlanan İstanbul şehri belediye sınırları içinde ikamet etmeleri ve oraya nereden gelmiş olurlarsa olsunlar (de quelque lieu que ce soit) 30 Ekim 1918’den önce gelmiş olmaları, ve o tarihten önce, orada uzun bir süre için kalmak niyetine (d’y résider d’une manière durable) sahip olmuş bulunmaları gerekir.

Dolayısıyla Divan, iç hukuk yoluna başvurmadan Sözleşme’deki ifadelerden hareketle Sözleşme’nin açıklığa kavuşturulabileceğine, bu konuda tek yetkili makamın Karma Komisyon olduğuna, Rumların İstanbul’da yerleşmiş sayılabilmeleri için oraya Türkiye’nin başka bir bölgesinden

veya başka bir ülkeden gelmelerinin konuya etkisi olmayacağına, ancak 30 Ekim 1918 tarihinin sınır oluşturacağına, Rumların ikamet belirlenirken hukuki verilerden değil, yaşamak niyetiyle ve yerleşmek amacıyla orada bulunmaları gibi yaşamla ilgili verilerden hareket edileceğine, yerleşmiş sayılabilmek için Rumların 1918 öncesinde sürekli kalmak niyetiyle gelmelerine gerek olmadığına, fakat ilgili tarihten önce İstanbul'a gelip şehrin belediye sınırları içinde belirli bir ikamet edinmeleri ve belirli uzunlukta bir süre için İstanbul'da yaşama amaçları bulunmasının yeterli olacağına karar vermiştir.

Bu son nokta bugüne kadar yayımlanan eserlerde yanlış yorumlanmıştır³. Divan, "daimi" olarak oturmak niyeti şartının değil, istikrarlı bir yaşamı ifade eden "belirli uzunlukta bir süre" (manière durable) oturmak niyeti şartının aranması gerektiğine hükmetmiştir. Divan'ın görüşünün bu yönde olduğu, sadece kararın ifade şeklinden değil, verdiği somut örneklerden de anlaşılabilir. Örneğin Divan, "servet" (fortune) kazanıp daha sonra geldikleri yere (lieu d'origine) geri dönme niyetiyle İstanbul'a gelmiş kişilerin de belirli uzunlukta bir süre ikamet amacıyla İstanbul'da olma şartını karşılayacağını belirtmiştir (USAD, 1925, s. 24). Dolayısıyla, "daimi" olarak oturmak amacıyla İstanbul'a gelmiş olmak şart değildir.

Divan Kararı Sonrasında Gelişmeler

Divan'ın bu kararına rağmen, mübadele konusunda Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunlar tamamen çözülememiştir. Politik boyutu da olan bu sorunun sadece Divan kararı ile çözülmesi de beklenemezdi. Nitekim 17 Aralık 1924'te Konstantin Arapoğlu'nun Rum Ortodoks Patrikliğine seçilmesi sonrasında iki devlet arasında diplomatik kriz çıkmıştır. Konstantin Arapoğlu İstanbul'a geliş tarihi itibarıyla ilgili Sözleşme'ye göre mübadeleye tabi biriydi. Karma Komisyon da bu yönde karar almıştı. Ancak Yunan hükümeti 11 Şubat 1925'te konuyu Milletler Cemiyeti'ne taşıdı. Haklı olarak Türkiye, Patrikliğin bir Türk kurumu olduğunu ve Türk kanunları altında idare edildiğini; ayrıca Sözleşme'nin herhangi bir kişiyi sırf statüsü nedeniyle mübadele dışında bırakma kuralı getirmediğini ve Milletler Cemiyeti'nin bu konuya karışma yetkisi olmadığını Konsey'e bildirdi (Dışişleri Bakanlığı, 1925, s. 19-22).

Buna rağmen Konsey 14 Mart 1925 tarihinde kabul ettiği kararla, Milletler Cemiyeti Misakı'nın 11. Maddesi 2. Paragrafına istinaden ilgili konuya

3 Bkz. "orada daimi olarak oturmak niyeti" Erim (1944), s. 72; ve "orada daimi olarak oturmak niyeti" Gönlübol ve ark. (1982), s. 66.

karişma yetkisinin olup olmadığı hakkında USAD'den danışma görüşü istemiştir. Ancak Konstantin Arapoğlu'nun 22 Mayıs 1925'te istifa etmesi ve Türk-Yunan hükümetlerinin müzakereleri sonucunda yeni bir patriğin seçilmesiyle, Yunanistan Konsey'den başvurusunu geri çekmek istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Konsey, patriklik sorununu gündeminden çıkarmış ve USAD'den danışma görüşü istemeye gerek kalmadığından, Divan'dan da talebini geri çekmiştir. Böylece patriklik konusunda Divan herhangi bir karar almamıştır.

1 Aralık 1926'da Atina'da imzalanan Türk-Yunan antlaşması ile diplomatik ilişkilerde yumuşama sağlanmışsa da, aşağıda açıklanacağı üzere bu antlaşmanın yorumlanmasında da sorunlar ortaya çıkmış ve mübadelede Karma Komisyon'un yetkileri Divan'ın önüne gelmiştir. Ancak 10 Haziran 1930 tarihinde Ankara'da imzalanan antlaşmayla iki devlet arasındaki mübadele dâhil sorunların kapsamlı bir şekilde çözülmesi amaçlanmıştır (Gönlübol ve ark., 1982, s. 69-70).

Türk-Yunan 1926 Antlaşmasının Yorumlanması Davası

Olayın Gelişimi

Yukarıda açıklandığı üzere 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "Türk ve Rum Ahalinin Değişimine İlişkin Sözleşme", Türkiye ve Yunanistan arasında sorunlara neden olmuş ve bazı yorum farkları Divan'a götürülmüştü. Divan kararından sonra nüfus mübadelesi hakkında aralarındaki sorunları çözmeye çalışan iki devlet 1 Aralık 1926 tarihinde Atina'da bir antlaşma (Atina Antlaşması) daha imzalamışlar ve bu antlaşmaya aynı gün imzalanan bir Nihai Protokol eklemişlerdir. Atina Antlaşması ve Nihai Protokol, 6 Mart 1927 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Protokol'ün 4. Maddesi, 1923 Sözleşmesi ile kurulan Karma Komisyon'un yetkilerini genişletiyor ve şu ibareyi taşıyordu:

"Bugün imzalanan antlaşmayla kendisine verilen (ve bu antlaşma imzalandığı anda yetkilerini tanımlayan önceki hukuki belgeler nedeniyle halen yerine getiriyor olmadığı) yeni görevlerle ilgili olarak Karma Komisyon'da ortaya çıkabilecek önemli ilkelerle ilgili sorunlar, İstanbul'da bulunan Türk-Yunan Hakemlik Mahkemesi Başkanı'na hakemlik için götürülecektir. Hakemin kararları bağlayıcıdır." (USAD,1926, s. 5).

Ancak Komisyon'un Türk ve Yunan üyeleri bu maddeyi farklı

yorumlamışlardır (Erim, 1951, s. 47-48). Temel tartışma konusu, anlaşmazlıkları kimin hakemliğe götürebileceğiydi. Yunan tarafı, Komisyon'un ve Türkiye'nin onayı olmadan kendilerinin bireysel olarak sorunları hakemlik mahkemesine götürme yetkisi olduğunu söylerken, Türk tarafı ise bu yetkinin Karma Komisyon'da olduğunu savunuyordu. Bu farklılık Karma Komisyon'da giderilemeyince, Komisyon Başkanı 4 Şubat 1928'de Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri'ne bir mektupla durumu iletmişti. Milletler Cemiyeti Meclisi konuyu 22 Aralık 1927 ve 26 Ocak 1928'de görüşmüş ve nihayet 5 Haziran 1928'de anlaşmazlık hakkında Adalet Divanı'ndan danışma görüşü alınmasını kararlaştırmıştır. 7 Haziran 1928 tarihinde de Genel Sekreter, ilgili talebi Divan Sekreterliğine sunmuştur.

Türkiye ve Yunanistan'ın Tezleri

Her iki taraf da Divan'a yazılı savunma vermişler ve tezlerini 6 ve 7 Aralık 1928'de yapılan duruşmada sözlü olarak savunmuşlardır (Erim, 1951, s. 49-55). Ancak geçici (ad hoc) hâkim atama haklarından iki taraf da feragat etmiştir. Yazılı ve sözlü savunmalarda ifade edilen Türkiye'nin tezleri şöyleydi: *"(i) Nihai Protokol'ün 4. Maddesinde belirtildiği üzere, Türk-Yunan Karma Hakem Mahkemesi Başkanı'na dava götürmek hakkı Karma Komisyon tarafından kullanılabilir; yani bir sorunu hakeme götürme yetkisi Komisyonundur, ancak davanın safhalarını ilgili taraflara bırakabilir. (ii) Bu hak Antlaşmayı imzalamış iki devlet tarafından ayrı ayrı veya ortaklaşa kullanılamaz. Buna tek istisna, Karma Komisyon'un Nihai Protokol 4. Maddesindeki şartların yerine geldiği kararını alması ve bu çerçevede ortaya çıkan sorunu çözemediğini beyan etmesi ve nihayet bu kararın iki hakemlik mahkemesi (Karma Komisyon ve Karma Hakemlik) arasındaki yetki konusuna çözüm getirmesi ve bunun Türk-Yunan Karma Hakemlik Mahkemesi Başkanı üzerinde bağlayıcı olması"* (USAD, 1926, s. 13). Kısaca Türkiye, temel yetkinin Komisyon'da olduğunu; ancak Komisyon yetersiz kalır ve oylamayla bu yönde karar alır ve yetki sorununu da çözerse devletler bireysel olarak veya birlikte Karma Hakemlik Mahkemesi Başkanı'na anlaşmazlıkları götürebilecektir.

Yunanistan ise mümkün olduğunca sorunların kendisi tarafından Hakemlik Mahkemesi'ne götürülebilmesi için şu tezleri savunmuştur: *"(i) Karma Komisyon'un bir meseleyi hakeme sunma hakkı yoktur; çünkü kasıtlı olarak bu konuda bir şey söylemeyen Atina Antlaşması'nın iki imzacı devleti, Nihai Protokol'ün 4. Maddesi ile Komisyon'a böyle bir hak tanımamışlardır. (ii) Önüne gelen her bir olayda Karma Komisyon'un, hakemin hukuki yetkisi*

olup olmadığına karar verme yetkisi yoktur; çünkü uluslararası hukukun temel ilkelerine göre bu hak sadece hakeme aittir. (iii) İki taraf Karma Komisyon'un Nihai Protokol'ün 4. Maddesindeki şartların yerine geldiğine dair bir kararı olmaksızın, hakeme birlikte (conjointement) başvurma hakkı vardır. Eğer iki taraf bir meseleyi hakeme birlikte götürme konusunda anlaşamazlarsa, taraflardan her biri bunu tek başına yapabilir” (USAD, 1926, ss. 13-14).

Divan'ın Konuyu Değerlendirmesi ve Kararı

Milletler Cemiyeti Konseyi Divan'dan danışma görüşü talep ettiği başvurusunda, cevaplandırılmasını istediği soruyu “hakeme başvurma şartları” şeklinde çok genel ifade etmişti. Öncelikle Divan, hakkında danışma görüşü istenen sorunun açıkça formüle edilmesine eğildi ve Madde 4 kapsamında kimin yetkili olduğunun asıl konuyu teşkil ettiğinden hareket ederek birbiriyle ilgili iki soruya cevap vereceğini söyledi: (i) 4. Maddede belirtilen şartların yerine geldiği ve böylece bu maddede belirtilen nitelikteki sorunların Karma Hakemlik Mahkemesi Başkanı'na sunulması hakkı Karma Komisyon'un yetkisinde midir; yoksa buna hakem mi karar verecektir? (ii) 4. Maddedeki şartlar yerine geldiğinde, bir sorunu hakeme götürme yetkisi kimindir?

Divan bu sorular hakkında danışma görüşü kararına ulaşırken, imzalanan antlaşmanın ve protokolün ruhuna dikkat edilmesi gerektiğini birkaç kez vurgulamıştır. Divan'a göre bu düzenlemeleri yapmakta tarafların temel amacı, nüfus değişimi gibi çok hassas bir konunun mümkün olduğunca hızlı tamamlanması ve bu süreçteki zorlukların üstesinden gelinmesiydi. Bu nedenle de taraflar Karma Komisyon'a 1923 tarihli Antlaşma ile geniş yetkiler vermişler, üstelik bu yetkilere 1926 Atina Antlaşması'yla da yenilerini eklemişlerdir. Dolayısıyla Karma Komisyon'un görevini yerine getirirken karşılaşacağı her türlü engelleme ve kısıtlama, antlaşmaların ruhuyla çelişecekti. Be nedenlerle Divan'a göre, herhangi bir sorunu hakeme taşımak yetkisi sadece Karma Komisyon'daydı. Gerek hakeme başvurmak için Protokol'ün 4. Maddesindeki şartların yerine gelip gelmediğine, gerekse “önemli ilkeler”in ne olduğuna Karma Komisyon karar verecekti (USAD, 1926, ss. 19-21).

Divan, herhangi bir sorunun Türk-Yunan Hakem Mahkemesi Başkanı'na sunulabilmesi için karşılanması gereken 4. Maddedeki şartları, varsayıma yer vermemek amacıyla saymıştır: (i) Sorun Karma Komisyon'da ortaya çıkmalı; (ii) Sorun, Atina Antlaşması ile Komisyon'a verilmiş yeni

görevlerle ilgili olarak ortaya çıkmış olması gerekir, ki Komisyon bu görevleri Antlaşmanın imzalandığı anda yetkilerini tanımlayan önceki hukuki metinler nedeniyle zaten yerine getiriyor olmamalı; 3) Bir ilkeyle ilgili olmalı; 4) Önemli olmalı. Karma Komisyon ancak bu şartların hepsini de karşılayan bir sorunu, Türk-Yunan Karma Hakem Mahkemesi'nin Başkanı'na yönlendirebilecekti (USAD, 1926, s. 15).

Divan, Protokol'ün 4. Maddesinin yetki konusunda "sessiz" kalmasından, bir meselenin hakeme götürülmesi hakkına sadece Karma Komisyon'un sahip olduğu çıkarsamasının rahatlıkla yapılacağını söylemiştir. İlgili madde, ne imzacı devletlere, ne Karma Komisyon'un bireysel üyelerine, ne de Karma Komisyon'daki üyelere oluşacak belirli bir gruba bu yönde bir yetki tanımamıştır. Aksi düşünülseydi, bu ilgili tüm hukuksal metinlerin ve Nihai Protokol'ün ruhuyla çelişecek şekilde, Komisyon'un çalışmasını engelleyecek ve sorumluluklarını yerine getirmesinde gecikmeye neden olacaktı (USAD, 1926, ss. 22, 26). Dolayısıyla 4. Maddede adı geçen ve yetkili olan tek özne Karma Komisyon'dur.

Yunanistan, Protokol'ün 4. Maddesinin bir hakemlik düzenlemesi olduğu ve uluslararası akitlerde yer alan bu tür bir maddenin doğal olarak bir hakemlik mahkemesini ima ettiği ve hakemlik mahkemesine de ancak devletlerin dava açıp davalarda taraf olabileceğini iddia etmiştir. Ancak Divan bu görüşleri reddetmiştir. Divan'a göre 4. Madde bir hakemlik düzenlemesi getirmediği gibi, konunun niteliği ve Karma Komisyon'un rolü dikkate alındığında taraflar arasında bir hakemlik antlaşmasından bahsedilemezdi (USAD, 1926, ss. 23-24).

Bu nedenlerle Divan oybirliğiyle aldığı danışma görüşünde, hem Protokol'ün 4. Maddesindeki şartların yerine gelip gelmediğine, yani Türk-Yunan Karma Hakemlik Mahkemesi Başkanı'na başvurma şartlarının ortaya çıkıp çıkmadığına karar verecek, hem de 4. Maddedeki şartlar yerine geldiğinde bir sorunu bizzat hakemliğe götürecek tek yetkili makamın Karma Komisyon olduğu sonucuna ulaşmıştır (USAD, 1926, s. 27). Bu sonuç, konuyla ilgili olarak Türkiye'nin görüşlerini doğruluyordu.

Sonuç

Türkiye-Yunanistan arasında mübadeleyle ilgili USAD önündeki iki davayı yukarıda inceledik. Bu davalar, USAD döneminde Milletler Cemiyeti Konseyi'nin girişimiyle verilen danışma görüşleriyle ilgilidir. Konsey, İstanbul Ortodoks Patriğinin mübadele kapsamında olması nedeniyle

her ne kadar yine USAD'den danışma görüşü istemişse de, sonuçta iki devletin anlaşmasıyla bu istek geri çekilmiş ve davada nihai bir karar verilmemiştir. İlgili iki dava dikkate alındığında aşağıdaki sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Öncelikle, bu davalar Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin hem tarihine hem de bugününe ve geleceğine ilişkin bazı sonuçlar ve dersler ortaya koymaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasında gerek iki devlet arasında gerekse Türk-Yunan toplumları arasında gerçekleşen olumsuz olaylara rağmen, Lozan sonrasında barış içinde yaşama ortamının oluşturulması ve uluslararası hukuk ve Divan'ın sorunları çözmede bir yöntem olarak kullanılması önemli bir başarıdır. Her ne kadar bireylerin ve kültürel-sosyal grupların mübadele konusu yapılması en iyi çözüm değilse de ve uluslararası politikada ilk tercih olmaması gerekiyorsa da, Türkiye ve Yunanistan'ın olumlu yaklaşımı ve mutabakatıyla iki devleti ve toplumu zamanla yıpratacak bir soruna hukuki bir çözüm bulunmuş olduğu söylenebilir. Mübadele sürecinin yol açtığı kültürel ve sosyal sorunlar ve zorluklar bir yana bırakılacak olursa, iki devletin bu diplomatik girişimi ve hukuku bir yöntem olarak kullanmaları faydalı sonuçlar doğurmuştur.

Dolayısıyla, ilgili dönemdeki diplomatik yaklaşım bugün de uygulanır ve savunulursa, Türkiye-Yunanistan arasındaki sorunlara çözüm bulma umudunun güçleneceği söylenebilir. 1920'ler ve 1930'lara nazaran, bugün için devletlerin çok taraflı müzakere, uluslararası örgütlerin desteğini arkasına alma veya büyük bir devletin sempatisini kazanma gibi yollara başvurduğu gözlemlenmektedir. Özellikle Yunanistan'ın Avrupa Birliği üyeliğinden doğan avantajları kullanarak gerek Ege'de gerekse Akdeniz'deki ikili sorunları kendi lehine çözüme amacı güttüğü görülmektedir. Oysaki Türkiye ve Yunanistan birbirine destek olarak ve ilgili dönemdeki ruhu kullanarak gerek diplomatik görüşmeler gerekse uluslararası hukuk yoluyla aralarındaki sorunları rahatlıkla çözebilirler. İster özel bir tahkim mahkemesi kurulması isterse Uluslararası Adalet Divanı'na başvurulması yoluyla olsun, uluslararası hukukun bir metot olarak kullanılması ikili sorunlara çözüm bulmada faydalı olacaktır.

Divan'da Türkiye'nin yaklaşımına bakıldığında, her iki davada da Türkiye'nin sürece aktif katıldığı ve yazılı-sözlü savunmalarını yaptığı görülmektedir. Nüfus mübadelesi davasında Türkiye'nin yazılı ve sözlü savunma vermesine rağmen, karar daha çok Yunanistan'ın tezleri doğrultusunda çıkmıştır. Ancak mübadele davasının devamı niteliğindeki 1926 Antlaşması'nın yorumlanması davasında USAD Türkiye'yi haklı

görerek, Yunanistan'ın tek taraflı olarak Hakem Mahkemesi Başkanı'na başvurabileceği tezini reddetmiştir. Türkiye bu davada da yazılı ve sözlü savunma aşamasına katılarak tezlerini net bir şekilde Divan'da açıklamıştır.

Dolayısıyla ilgili dönemle karşılaştırarak, Türkiye'nin bugün için Divan'ı bir çözüm yeri olarak pek değerlendirmedeği söylenebilir. 1972'den bugüne UAD'nin zorunlu yargı yetkisini tanımayan Türkiye'nin uluslararası hukuki süreçlere de (belki siyasallaşmış bir uluslararası sistemde haklı olarak) başvurmayı fazla düşünmediği söylenebilir. Örneğin Ege Denizi Kıta Sahaneliği davasında Türkiye Divan'ın yetkisiz olduğu gerekçesiyle Divan önünde tezlerini savunmamıştır. Fakat Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olmak istemesi durumunda, hem UAD hem de Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi divanlara da üye olması gerektiği konusu gündeme gelecektir.

Yukarıda incelenen davalar uluslararası örgütler ve hukuk hakkında şunu göstermektedir ki, Milletler Cemiyeti döneminde USAD'nin bir danışma organı gibi işletilmesi yönünde Milletler Cemiyeti Konseyi'nin politik bir tercihi olmuştur. USAD danışma görüşü vermek zorunda değildi, ancak Konsey'den gelen talepleri de geri çevirmemiştir. Bugün için aynı yöntemin kullanılması pek doğru olmasa da, BM organlarının danışma görüşü istemekten çekinmemeleri gerektiği yönünde de bazı dersler çıkarılabilir.

Aslında 1922'den bugüne kadar uluslararası hukuk yönteminin görece güçlendiği ve yaygınlaştığı söylenebilir. Divanlar, gerek Türkiye'yi ilgilendiren sorunların gerekse diğer devletler arasındaki uyuşmazlıkların barışçıl çözümü yönünde önemli katkılarda bulunmuştur. Bugün için 70 devlet de UAD'nin zorunlu yargılama yetkisini tanımıştır (ICJ, 2014, s. 12). Bu devletler, birbirlerine karşı ilgili hukuk konularında başka bir antlaşmaya veya onaya gerek kalmadan dava açabilmektedir. Ancak uluslararası sistemde zorunlu yargı yetkisinin tüm devletlerce tanınması ve böyle sorunların devletlerce doğrudan Divan'a sunulması farklı bir konudur. Zorunlu yargı konusu; politik müzakere ve çözüm yöntemlerinin gözardı edileceği, sistemde esnekliğin azalacağı, adil değil ve fakat hukuksal bir sistemin yaratılacağı gibi konuları da içeren ve gelecekte de sürececek hukuki, politik ve felsefi bir tartışmadır. Rasyonel ve istenilir bir uluslararası sisteminin oluşturulması uluslararası hukukun devletlere dayatılmasıyla değil, devletlerin bizzat isteği ve rızasıyla gerçekleşebilecektir.

Kaynakça / References

- Dışişleri Bakanlığı (1984). Türk ve Rum Ahalinin Değişimine İlişkin Sözleşme ve Protokol. *Lozan Barış Andlaşması: Lozan'da İmzalanan Sözleşmeler, Senetler, Barış Andlaşmasına Ekli Mektuplar ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi*, Dışişleri Bakanlığı, Ankara.
- Dışişleri Bakanlığı (1925). Türk Dışişleri Bakanlığı'nın Konsey'e gönderdiği 1 Mart 1925 tarihli mektup. *Expulsion of the Patriarch*, SERIES C, No. 9-11, June-August 1925, Acts and Documents Relating to Judgments and Advisory Opinions Given by the Court. PART II: Documents of Procedure, ss. 19-22.
- Doğan, N. (2012). Uluslararası Adalet Divanları Kararlarında Türkiye. (Ed.) C. Çakmak, N. Doğan, A. Öztürk, *Uluslararası İlişkilerde Güncel Konular ve Türkiye*, Ankara:Seçkin, ss. (163-205).
- Erim, N. (1951). Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye – III: Muhtelit Mübadele Komisyonunun Yetkisi Hakkında. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(3), 44-59.
- Erim, N. (1944). .Milletlerarası Adalet Divanı ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 62-72.
- Gönlübol, M. ve arkadaşları (1982). *Olaylarla Türk Dış Politikası; Cilt I (1919-1973)*. 5. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF ve BYYO.
- Hudson, M. O. (1926). "The Fourth Year of the Permanent Court of International Justice," *The American Journal of International Law*, 20(1), 1-32.
- Hudson, M. O. (1925). The Work of the Permanent Court of Justice during Its First Three Years. *1925 World Peace Foundation Pamphlet Series*, 335-374.
- ICJ (2014). *Report of the International Court of Justice*. 1 August 2013-31 July 2014, United Nations, New York.
- ICJ (2011). *Report of the International Court of Justice*. 1 August 2010-31 July 2011, United Nations, New York.
- ICJ (2004). *The International Court of Justice*. The International Court of Justice, 5th edition, The Hague.
- Karataş, M. (2004). *Türk Yunan Nüfus Mübadelesi (1923-1925)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Taşkın, H. (2006). *Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi ve Türk Basınındaki Yansımaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Underhill v. Hernandez (1897). Underhill v. Hernandez davası, 168 U.S. 250.
- USAD (1926). *Interpretation of the Greco-Turkish Agreement of December 1. 1926* (Final Protocol, Article IV). SERIES B, No. 16, August 28, 1928. Collection of Advisory Opinions. Publications of the Permanent Court of International Justice, Sijthoff's, Leyden.

USAD (1925). Exchange of Greek and Turkish Populations. *Lausanne Convention VI, January 30th, 1923, Article 2*. SERIES B, No. 10, February 21, 1925. Collection of Advisory Opinions. Publications of the Permanent Court of International Justice. A.W. Sijthoff's, Leyden.